

Rapport 2011:21

Arkeologisk utredning, etapp 1 & 2

Alvastra kungsgård, carport och hönshus

Alvastra 5:1

Västra Tollstad socken

Ödeshögs kommun

Östergötlands län

Anders Lundberg

Ö S T E R G Ö T L A N D S M U S E U M

A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Alvastra kungsgård, carport och hönshus

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte 5	
Metod och dokumentation	5
Resultat och tolkning	5
Åtgärdsförslag	6
Referenser	6
Tekniska uppgifter	7
Bilaga 1. Schaktplan	8
Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar	9
Bilaga 3. ¹⁴ C-analyser	10

Omslagsbild: Översiktsbild av utredningsområdet mot NÖ. Foto: A. Lundberg.

Ö S T E R G Ö T L A N D S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandsmuseum.se • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum utförde i maj 2010 en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2, inom och i anslutning till fornlämning RAÄ Västra Tollstad 1, Alvastra kloster. Den arkeologiska utredningen föranleddes av en planerad nybyggnation av en carport/förråd samt en hönshusanläggning.

Inom ytan för den planerade carporten/förrådet påträffades lager som avsatts i samband med uppförandet av nuvarande mangårdsbyggnad från 1904-05, samt ett redeponerat kulturlager med en kronologisk spännvidd från tidigmodern tid och framåt. Vid den planerade hönshusanläggningen påträffades några spridda, kraftigt överodlade, anläggningar. En hårdbotten har ^{14}C -daterats till äldre järnålder. Östergötlands länsmuseum föreslår inga vidare arkeologiska åtgärder.

Anders Lundberg
antikvarie

Inledning

Östergötlands länsmuseum utförde i maj 2010 en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2, i anslutning till fornlämning RAÄ Västra Tollstad 1:1 (Alvastra kloster). Den arkeologiska utredningen föranleddes av ett planerat nybygge av höns hus med gödselbrunn och transportvägar samt ett nybygge av en carport kombinerat med förråd inom jordbruksfastigheten Alvastra gård. Hönshusanläggningen är tänkt att placeras i anslutning till Alvastra gårds maskinhallar, ca 200 m söder om det forna klosterområdet. Carporten med förråd är tänkt att placeras i anslutning till mangårdsbyggnadens nordvästra gavel, inom det forna klosterområdet. Utredningen utfördes efter beslut från länsstyrelsen i Östergötlands län.

Uppdragsgivare var Åsa Wallén Orrenius och Thomas Orrenius, Alvastra gård AB. Ansvarig för förundersökningen samt utformningen av rapporten var undertecknad.

Områdesbeskrivning

Det aktuella området för de planerade arbetena ligger dels i ett åkermarksområde och dels inom trädgårds-/parkmark i ett av Sveriges mest fornlämningsrika områden vid Alvastra kloster. Klostret var ett av de tidigaste etablerade inom det dåtida Sverige. Det grundades genom

en donation av en kunglig gård med tillhörande ägor, på vilka klosteranläggningen kom att växa fram. Vid de omfattande undersökningar som genomförts inom klosterområdet under första hälften av 1900-talet har även en hel del föremål med dateringar till vikingatid framkommit. Under efterreformatorisk tid omvandlades klostret till en kungsgård på förläning, senare blev den militieboställe och slutligen statlig arrendegård. Alvastra Kungsgård ägs och förvaltas av Statens Fastighetsverk. Sedan början av 1930-talet har familjen Orrenius stått för drift- och utveckling av egendomens jordbruk.

I närområdet återfinns flera fornlämningar med speciell karaktär, t ex den så kallade Sverkersgården (RAÄ 2) som förmodligen utgör lämningarna av en tidigmedeltida kryptkyrka och är omgiven av en mycket stor tidigkristen begravningsplats. Vidare omfattar platsen ett av landskapets största och rikaste gravfält från den äldre järnåldern, den så kallade Smörkullen (RAÄ 24). Nära Vätterns strandkant ligger lämningarna av Sverkerskapellet (RAÄ 3), en med klostret samtida byggnad med inte helt klarlagd funktion. Mellan Sverkersgården och klosterområdet återfinns platsen för Östergötlands enda kända megalitgrav (RAÄ 12), vilken sprängdes bort i samband odlingsarbeten. Ett antal lösfynd från stenåldern har även samlats in på ägorna i samband med odlings-

Figur 3. Översiktsskild av utredningsområdet mot NÖ. I bakgrunden Alvastra kungsgård och fornlämningsområdet för RAÄ 1. Foto: A. Lundberg.

arbeten (SHM 22666, 23933), vilka sammanförts under RAÄ 72. På flera platser inom området har boplatssindikationer från såväl äldre som yngre järnålder framkommit, t ex RAÄ 19 och 229. Alvastraområdet som helhet kännetecknas av en förtätad fornlämningsmiljö som spänner över samtliga tidsperioder. I hög grad är flera av fornlämningarna av monumental karaktär. Trakten kring Alvastra räknas till en av Östergötlands tre förhistoriska centralbygder och ingår i ett riksintresseområde för kulturmiljön, Omberg – Tåkernområdet [E 1-7].

Från 1800-talet och framåt har bygden varit föremål för en hård uppodling, vilket också innefattade utdikningar av våtmarker. Sannolikt har många fornlämningar som under tidigare århundraden kan ha legat synliga på åkerimpediment, i skogspartier och liknande områden blivit överodlade ovan mark. Flera fornlämningar har också fått ge plats för järnväg, vägbyggen och/eller grustag under de senaste århundradena.

Syfte

Syftet med den arkeologiska utredningen, etapp 1 och 2, var att fastställa om någon form av fornlämning kunde komma att beröras av de planerade byggnadsarbetena. Om fornlämning framkom skulle dessa beskrivas så omfattande som möjligt utan vidare ingrepp. Om det inom ramen för den arkeologiska utredningen, etapp 2, blev möjligt att avgränsa fornlämningen skulle detta göras.

Resultatet av den arkeologiska utredningen, etapp 1 och 2, skulle vidare kunna användas som ett fullgott underlagsmaterial i den fortsatta besluts- och planeringsprocessen. Utredningen ger även förslag på vidare antikvariska åtgärder på de platser där fornlämning eller möjlig fornlämning är belägen inför planerad exploatering.

Utredningsresultatet ska kunna utgöra grund för såväl Länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen och kommande beslut, såväl som uppdragsgivarens fortsatta planeringsarbete.

Metod och dokumentation

Utredningen utfördes genom fyra huvudmoment:

- Kart- och arkivstudier med upprättande av historiskt kartöverlägg
- Specialinventering i fält av utredningsområdet
- Sökschaktning
- Sammanställning av resultaten i rapportform

Utredningen inleddes med en kart- och arkivgenomgång

samt upprättande av ett historiskt kartöverlägg. Därefter gjordes en specialinventering i fält inom utredningsområdet. Inventeringsinsatserna inriktades på både forn- och kulturlämningar och sammanhängande miljöer. Varje tidigare registrerad lämning inom utredningsområdet besiktigades vid inventeringen för att kontrollera dess status och kondition.

Inom utvalda delar av utredningsområdet togs sökschakt upp. Sökschakten maskingrävdes skiktvis ner till orörd mark eller tills fornlämning påträffades. Påträffade lämningar dokumenterades genom inmätning med DGPS, beskrivning och fotografering.

Resultat och tolkning

Området för den planerade hönshusanläggningen utgörs i nutid av välväddad åkermark. I det äldre historiska kartmaterialet utgjorde det ängsmark under benämningen ”Stora Herreängen” (LMS D143-2:D13:14-15). I kartmaterial från och med 1800-talets andra hälft och framåt har en omläggning till åkermark genomförts.

Inom ytan för den planerade hönshusanläggningen togs tolv sökschakt upp (se schaktplan, bilaga 1). Totalt kom sökschakten att omfatta ca 254 löpmeter. Lagerbilden inom schakten utgjordes av ett relativt tunt ploglager, 0,1 – 0,2 m tjockt. Undergrunden bestod av gulbeige moränlera. Ploglagret innehöll sparsamt med kulturindikerande komponenter i form av t ex tegel- och träkolsfragment. Ett antal moderna täckdiken påträffades inom området. Därutöver påträffades sammanlagt fyra spridda anläggningar i form av en boplatsgrop, en hårdbotten (se figur 4), en mörkfärgning samt ett möjligt stolphål (se anläggningsbeskrivning, bilaga 2). De två förstnämnda anläggningarna framkom i sydvästra delen av området och med ett inbördes avstånd av drygt 30 m. De sistnämnda i östra delen av området med ett inbördes avstånd av 44 m. Samtliga anläggningar var kraftigt överplöjda. Från hårdbotten insamlades ett kolprov som ¹⁴C-analyserats med en datering till förromersk järnålder (Ua-40991, se bilaga 3). Således har de påträffade anläggningarna ingen anknytning till klosteranläggningen.

De fyra spridda och dåligt bevarade anläggningarna som framkom inom området är otillräckliga i sig att bedöma som lämningar av en boplat. Emellertid kan de utgöra indikationer på att en boplat funnits i omedelbar närhet. En annan möjlighet är att, åtminstone hårdbotten, ska betraktas i termer av en sk ensamliggande hård som tillkommit i en kontext av extensivt markutnyttjande. Samtidigheten med det stora gravfältet vid Smörkullen är intressant. Som begravningsplats för bygdens folk har Smörkullen beräknats ha använts under en tid av omkring 400 år. Antalet begravningar visar på att en för tiden relativt stor befolkning varit bosatt på en eller flera platser

Figur 4. Anläggning 2, kraftigt överodlad hårdbotten. Observera täckdiktet till vänster i bild som tangerar anläggningen.
Foto: A. Lundberg

i närheten. Någon samtida boplats har ännu inte med säkerhet lokaliserats inom Alvastra (Browall 2003:111).

Området för den planerade carporten/förrådet är beläget knappt 10 m nordväst om mangårdsbyggnaden till Alvastra kungsgård, inom fornlämningsavgränsningen för klosteranläggningen men drygt 100 m väster om själva klosterbyggnaderna. Den nuvarande mangårdsbyggnaden uppfördes under åren 1904-05 och ersatte en tidigare som var belägen ca 17 m österut. Från 1600-talets andra hälft och framåt har området utgjort trädgård/park till kungsgården.

Inom utredningsytan för den planerade carporten/förrådet togs två sökschakt om tillsammans 14 löpmeter upp (se schaktplan, bilaga 1). Lagerföljden utgjordes här av trädgårdsmylla som överlagrade ett upp till 0,4 m tjockt byggnationslager som utifrån sitt innehåll kan kopplas till uppförandet av nuvarande mangårdsbyggnad. Detta i sin tur överlagrade ett omkring 0,25 m tjockt till synes ostratifierat kulturlager med innehåll av sot, träkolspartiklar, kalksmul, tegelkross samt enstaka skärvor yngre rödgods och djurben. Härfter följde undergrunden av grusig och stenig morän. Inga indikationer på anläggningar eller äldre fynd framkom.

Åtgärdsförslag

Inom ramen för utredningen har en ¹⁴C-datering utförts av en påträffad hårdbotten. Utifrån överodlingsgraden bedöms inte vidare undersökning kunna motiveras. Östergötlands länsmuseum föreslår inga vidare arkeologiska åtgärder inför den planerade exploateringen.

Beslut om tillstånd fattas av Kultur- och samhällsbyggnadsenheten vid Länsstyrelsen Östergötland.

Referenser

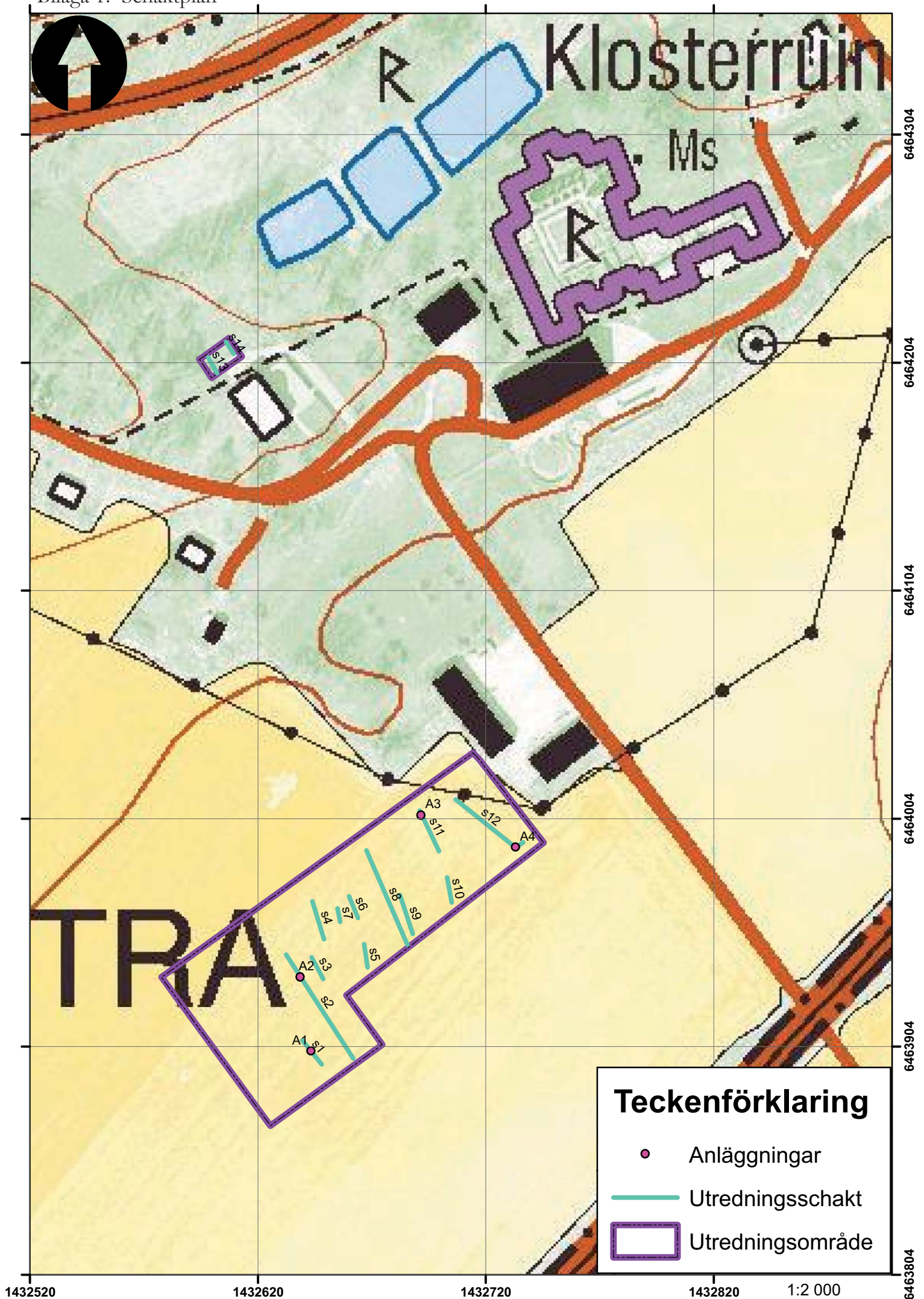
Lantmäteriakter:

- D143-2:D10:85-86, Alvastra, Geometrisk ägoavmätning, 1639.
- D143-2:D13:14-15, Alvastra, Geometrisk ägoavmätning, 1691.
- D143-2:1, Alvastra, Avmätning, 1787.
- 05-VTO-44, Alvastra, 1848.
- 05-VTO-85, Alvastra, 1889.
- 05-VTO-97, Alvastra, 1914.

Browall, H. 2003. *Det forntida Alvastra*. SHM Monografier 6. Stockholm.

Tekniska uppgifter

Lokal	Alvastra 5:1 (Alvastra kungsgård)
Socken/Stad	Västra Tollstad
Kommun	Ödeshög
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	RAÄ Västra Tollstad 1
Ekonomiska kartans blad	8E 2g Västra Tollstad
Koordinater	X6464290, Y1432683
Koordinatsystem	RT90 2,5 gon V
Typ av undersökning	Arkeologisk utredning, etapp 1 och 2
Länsstyrelsens dnr	431-1358-10
Länsstyrelsens handläggare	Magnus Johansson
Länsstyrelsens beslut	2010-05-03
ÖLM dnr	174/10
ÖLM projektnr	531097
Uppdragsgivare	Åsa Wallén Orrenius & Thomas Orrenius, Alvastra
Kostnadsansvarig	Länsstyrelsen Östergötland
Projektledare	Anders Lundberg
Fältarbetstid	2010-05-11 – 2010-05-12
Totalt undersöktes	ca 268 löpmeter
Fynd	Nej
Foto	Digitalt
Analyser	¹⁴ C (Ua-40991)
Grafik	Anders Lundberg
Renritning	-
Grafisk form	Johan Levin
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2011:21 © Östergötlands museum

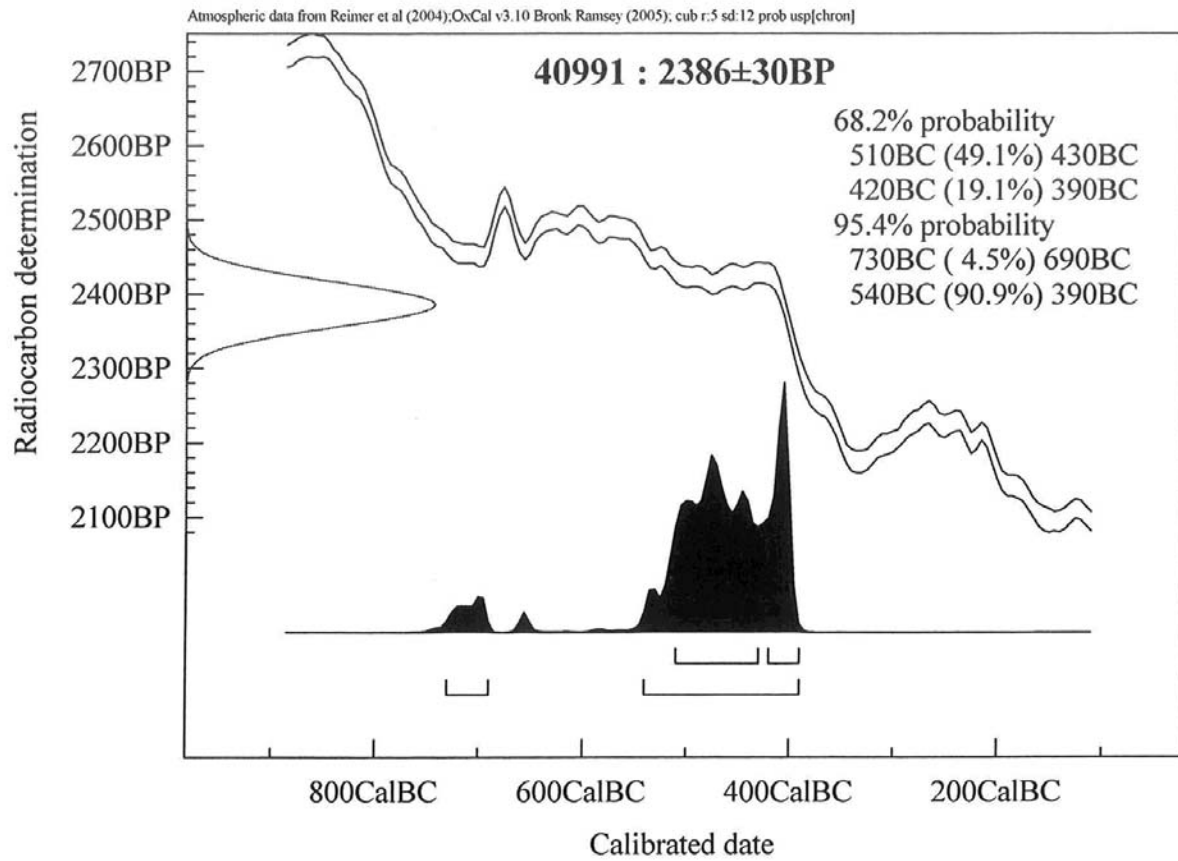
Teckenförklaring

- Anläggningar
- Utredningsschakt
- Utredningsområde

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar

Obj. nr/ RAÄ-nr	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
A1	Boplatzgrop	Rund, ca 0,2 m diam. Sotig fyllning. Överodlad.	Fornlämning
A2	Härd	Rund, ca 0,7 m diam. Fyllning av sorterad skärvig sten, träkol och sot. Överodlad.	Fornlämning
A3	Boplatslämning övrig	Mörkfärgning, oregelbunden, ca 0,8 x 0,45 m N-S. Distinkta kanter, Sotig fyllning. Överodlad.	Fornlämning
A4	Boplatslämning övrig	Stolp-/störhål, rund, ca 0,15 m diam. Sotig kant. Överodlad.	Fornlämning

Bilaga 3. ^{14}C -analyser

Östergötlands länsmuseum utförde i maj 2010 en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2, inom och i anslutning till fornlämning RAÄ Västra Tollstad 1, Alvastra kloster. Den arkeologiska utredningen föranleddes av en planerad nybyggnation av en carport/förråd samt en hönshusanläggning.

Inom ytan för den planerade carporten/förrådet påträffades lager som avsatts i samband med uppförandet av nuvarande mangårdsbyggnad från 1904-05, samt ett redeponerat kulturlager med en kronologisk spännvidd från tidigmodern tid och framåt. Vid den planerade hönshusanläggningen påträffades några spridda, kraftigt överodlade, anläggningar. En härdbotten har ¹⁴C-daterats till äldre järnålder. Östergötlands länsmuseum föreslår inga vidare arkeologiska åtgärder.